

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 22

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 22

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2020

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),

(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),

UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),

JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),

HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),

PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),

JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Mindaugas Šinkūnas

Jono Kristijono Dicelijaus lietuviška 1690 metų dedikacija ○ 9

Birutė Triškaitė

Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno *Maldė-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje ○ 33

Ona Aleknavičienė

Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747): centras ir periferija ○ 83

Giedrius Subačius

Simono Daukanto Patarlių ortografijos lūžis Sankt Peterburge (~1838–1841) ○ 131

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *BUDA Senowęs-Lėtuwių Kalnienų ir Zámajtių* (1845) šaltiniai ○ 217

Viktorija Šeina

Adamo Mickiewicziaus įsavinimas tarpukario Lietuvos mokykloje: Mykolo Biržiškos indėlis ○ 249

Reda Griškaitė

Jašiūnų dvaras kaip Lietuvos istorijos rašymo erdvė ○ 277

Veronika Girininkaitė

Lietuvių draugijų veiklos atspindžiai Vytauto Civińskiego (1887–1910) *Dienoraštyje* ○ 329

Recenzijos (Reviews)

Dalia Jakulytė

Recenzuojama: Birutė Kabašinskaitė, *XVI–XVIII amžiaus lietuviškų kalvinistų giesmynų kalba: redagavimo istorija*, 2019 ○ 357

Ona Aleknavičienė

Recenzuojama: Inga Strungytė-Liugienė (sud., par.), *Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje*. Straipsnių rinkinys, 2019 ○ 363

Paweł Brudzyński

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.), *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 2. Naujasis Testamentas Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus, lietuvių kalba duotas Samuelio Boguslavo Chylinskio. Lietuviško vertimo rankraščio faksimilė = Biblia Lithuanica Samueli Boguslai Chylinski 2. Novum Testamentum Domini Nostri Jesu Christi Lithvanicâ Linguâ donatum a Samuele Boguslao Chylinski. Manuscripti Lithuanici imagines digitales*, 2019 o 377

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė (par.), Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis 1904–1912. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 11, 2020 o 387

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, 2019 o 393

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Clemente Dedela

Spaudėjo gyvenimas ir lietuviškosios raidės <è> ir <Ë> Čikagoje o 403

Jurgita Venckienė

Mokslinis seminaras „*Sekant dvasią kalbos*“.
Kalbininkui Jonui Jablonskiui – 160 metų o 415

Darius Staliūnas

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

Eligijus Raila,
*Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus
gyvenimo ir ligos istorija*

Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai,

2019, 430 p. ISBN 978-609-8163-22-3

Lietuvos mokslo taryba prieš penkerius metus nusprendusi finansuoti Eligijaus Railos mokslinių tyrimų projektą „Jonas Basanavičius: asmenybė, idėjos, kontekstai“, priėmė drąsų sprendimą. Drąsų todėl, kad projekto autorius bent jau pagal duomenų bazės „Lituanistika“ informaciją iki to laiko nebuvo kaip nors reikšmingai pasižymėjęs nei kaip vieno iš „lietuvių tautos tėvų“ biografas, nei kaip Basanavičiaus gyvenamojo laikotarpio tyrinėtojas. Tokia situacija, kai kokios nors temos imasi mokslininkas, anksčiau tyręs kitas epochas, gali turėti tiek plusų, tiek ir minusų.

Kaip pratarėme liudija recenzuojamos knygos autorius, paskata imtis tokio projekto buvo „akademiniškas pyktelėjimas“, nes „mūsų humanitarinės kultūros lauke dunkstanti apytuštė basanavičiaus lentyna“, t. y. mokslinės monografijos apie šį XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių visuomenės veikėją nebuvimas (p. 7). Reikia pastebėti, kad, Railai rengiant šią monografiją, 2017 m. pasirodė pirmoji Algirdo Grigaravičiaus tritomio apie patriarchą dalis, o 2019 m., t. y. kartu su recenzuojama knyga, – ir likę du tomai¹. Šių dviejų naratyvų palyginimas galėtų būti jau kitos recenzijos objektas.

Raila išsikėlė iš tiesų labai ambicingą tikslą: jis bando pateikti nesuskaldytą Basanavičiaus asmenybės pasaulį, pateikti jo „individualų portretą“, mėgina „suvokti ‘lietuvių tautos patriarcho’ asmenybę kaip biografinę visumą“ (p. 9). Recenzuojamos knygos autorius kritikuoja ankstesnius darbus šia tema, kuriuose nebuvo bandoma „krištiškai pažvelgti į jo [Basanavičiaus – D. S.] parašytus tekstus“ ir vengiama „suprasti atskirų jo veiklos sričių motyvus“. Taigi skaitytojui žadama akademinė monografija, kurioje bus pateikta „Basanavičiaus gyvenimą ir darbus, veiklą ir kūrybą aprėpianti bei vientisą žvilgsnį į jo asmenybę kreipianti biografija“ (p. 9). „Toks istorinės asmenybės tyrimas“, – toliau rašo Raila, – „suteikia galimybę į nuoseklų bio-

¹ Grigaravičius 2017; Grigaravičius 2019a; Grigaravičius 2019b.

grafinį klodą suvienyti istorinės atminties suskaidytas skirtingas kultūrinės, politinės ir geografinės dimensijas“ (p. 9).

Knyga parašyta patraukliai, suprantama ne tik mokslininkams, bet ir kiekvienam istorija besidominčiam skaitytojui. Tekste daug metaforų bei simbolių, kurie kartais primena žaidimą, o ne akademinį-analitinį tekstą: „Basanavičius pradėjo užrašinėti sapnus tada, kai Lietuvoje baigėsi 40 metų trukęs juodžiausias sapnas – lietuviškos spaudos draudimas“ (p. 213); „Jis [Basanavičius] čia [Vilniuje] liko saugoti Gedimino sapno“ (p. 231); „Basanavičius išties buvo išvaizdus ir imponantiškas vyras, kurio ‘olimpinį’ grožį aplinkiniams dar labiau stiprino iš vidaus sklindanti *Auszros* šviesa“ (p. 232); „Gal iš tiesų danguje čirenantis vieversys daktarui simbolizavo prisikeliančią Tėvynę?“ (p. 247); „Užgimusi *Auszra*, pradžioje dar nevisiškai atsikračiusi diletantiškos mąstymo tradicijos, suskambėjusi *Varpe* ji po truputį stiprėjo, išsigrynino, prabilo užsienio kalbomis ir pavirto *Lietuvių tautos* leidiniu“ (p. 260); „Praha daktarui tapo lemtinga egzistencine arka, atvėrusia jam Žodį, Meilę ir Vaizdą“ (p. 263) ir pan. Straipsnyje, publikuojamame kokiam nors rimtame moksliniame žurnale, toks teksto pagyvinimas gal būtų ir ne visai tinkamas, bet šioje monografijoje autoriaus fantazijos perliukai man atrodė suteikiantys tekstui papildomą vertę.

Šioje monografijoje Basanavičius nėra paverstas ikona, bet tuo pat metu į jį žiūrima su empatija. Kitaip tariant, knyga *Lietuvystės Mozę* nepriklauso hagiografiniam žanrui, bet ir nėra bandymas pasijuokti iš kai kurių patriarcho silpnybių ar keistenybių.

Kaip įprasta biografiniam žanrui, ši knyga yra sudaryta chronologiniu principu. Iš pradžių pasakojama apie Basanavičiaus vaikystę ir jaunystę Rusijos imperijoje, vėliau – išvykimą į Bulgariją, grįžimą į Vilnių, kuris iš pradžių yra carų valdžioje, vėliau okupuotas vokiečių ir galų gale atsiduria II Lenkijos Respublikos sudėtyje. Turbūt daugiausia naujienų apie *Lietuvystės Mozę* sužinome iš skyrių, kuriuose kalbama apie metus, praleistus Bulgarijoje, nors ir kitose knygos dalyse galima rasti naujų faktų ar netikėtų interpretacijų. Visų jų vardyti neverta, bet keletą paminėsiu. Man regis, svarbi įžvalga apie aplinkybes, paaiškinančias, kodėl tikėtinas Vasario 16-osios akto slėpimas Lietuvių mokslo draugijos bibliotekoje galėtų būti siejamas su Basanavičiumi. Raila atkreipia dėmesį į tą aplinkybę, kad dar 1918 m. sausio 16 d. posėdyje valstybinių archyvų ir aktų tvarkymas buvo patikėtas Basanavičiui ir Alfonsui Petručiui. Todėl knygos autoriaus tezė skelbia:

jeigu Basanavičiui ir buvo patikėta saugoti Vasario 16-osios nutarimo originalą, tai šį tarybos sprendimą sąlygojo ne jo visuomeninis autoritetas (nors tai irgi neatmestina), bet jo kaip vyriausiojo valstybės archyvaro statusas (p. 334).

Kartais knygoje galima aptikti įdomių įžvalgų jau ne apie patį knygos herojų, bet apie kokius nors to laikmečio reiškinius. Raila tvirtina, kad XX a. pradžioje „lietuvis valstietis ‘atrado’ savo kūną“, t. y. pradėjo „stebėti organizmo funkcijas, fiksuoti negalavimus, observuoti fiziologinius pokyčius“. Tokias išvadas autorius daro remdamasis valstiečių laiškais Basanavičiui, kaip gydytojui (p. 249). Nežinau, ar taip drąsiai galime tvirtinti, kad valstiečiai to nedarė anksčiau, tačiau, bent jau mano supratimu, dėmesio atkreipimas į šią tematiką yra labai įdomus.

Vis dėlto svarbiausias recenzuojamos knygos indėlis į basanavičianą yra ne kokios nors naujos detalės ar įžvalgos, bet bandymas į vieną naratyvą supinti įvairias, iš pir-

mo žvilgsnio nieko bendra neturinčias knygos herojaus veiklos sritis. Ypač daug dėmesio autorius skiria Basanavičiaus, kaip gydytojo, veiklos praktikai, taip pat jo domėjimuisi praeitimi. Raila tvirtina, kad „Basanavičiui gydytojo praktika buvo ir jo intelektualinės veiklos dalis“ (p. 11). Daktaro straipsnyje apie senovės Lietuvos pilis monografijos autorius mato ne tik Basanavičių istoriką, bet ir gydytoją. Šiame tekste esą iš modernios psichiatrijos perspektyvos bandoma „apmąstyti istorinį lietuvių tautos likimą“ (p. 89), o štai lietuvių tautosaka esą liudijo lietuvius dėl Vokiečių ordino spaudimo patyrusius „kolektyvinę psichologinę traumą“ (p. 90). Raila net kelis kartus akcentuoja, kad lietuvių kilmės iš trakų-frygų teorijos pagrindimas Basanavičiui buvo svarbesnis nei Vasario 16-osios aktas, t. y. politinis lietuvių tautos likimas (p. 318, 385). Lygia greta daug dėmesio skiriama ir Basanavičiui – ligoniui. Raila bando perteikti ir Basanavičiaus dvasinę būklę (pvz., p. 139), nurodo, kad daktaro fizinė būklė neturi būti pamirštama, kai vertiname vieną ar kitą jo veiklos epizodą (p. 310), galų gale konstatuoja, kad paskutinius gyvenimo metus knygos herojus praleido vienuose (p. 311). Be to, reikia paminėti ir tai, kad kiekvienas poskyrio pavadinimas dar turi ir paantraštę – kokį nors medicininį terminą (pvz., „pleuritis“, „tuberculosis“ ir pan.). Monografijos pabaigoje greta vietovardžių ir vardų yra ir medicininių bei kurortologinių terminų rodyklė. Kadangi mano išsilavinimas yra humanitarinis, negaliu spręsti, kiek sėkmingai Raila atskleidžia psichologinį Basanavičiaus portretą ar kiek tiksliai yra įvardijami herojaus negalavimai ir jų įtaka visuomeninei veiklai, bet toks žiūros kampas neabejotinai yra inovatyvus ir daugeliui skaitytojų patiksiantis.

Vis dėlto recenzuojamos knygos autoriaus bandymas stipriai marginalizuoti Basanavičiaus visuomeninės (politinės) veiklos reikšmę, kurią matau šioje biografijoje, man kelia tam tikrų abejonių. Šiuo atveju kalbu ne apie „tautos patriarcho“ įtaką visuomeniniams procesams, bet būtent apie jo paties prioritetus. Gali būti, kad Raila teisingai Basanavičiaus prioritetų sąrašą pirmenybę teikdamas trakų-frygų teorijai, o ne *Aušrai*, Didžiajam Vilniaus Seimui ar Vasario 16-osios aktui ir daugybei kitų jo veiklos epizodų, tačiau net jei pačiam patriarchui tos veiklos buvo ne tokios svarbios kaip lietuvių kilmės teorija, tai dar nereiškia, kad jos buvo jam visai nereikšmingos. Štai 69-ojo gimtadienio proga patriarchas paliko tokį įrašą:

Šiandien Klemenso v[ardo] d[iena] – mano gimimo diena [...] daug tai metelių, bet atsitikimai juose, tarytum vakar buvo: ‘Aušros’ įsteigimas, kuri pradėjo kelti tautą iš amžino miego, sugrįžimas iš Bulgarijos ir 1905 m. mano iniciatyva sušauktas Vilniuje ‘didysis’ seimas, įsteigimas 1907 m. Lietuvių mokslo draugijos ir pradžia lietuvių valstybės su taryba – vislab teko man pergyventi ir – veikti².

Matome, kad šioje refleksijoje politiniai įvykiai Basanavičiui yra svarbiausių jo gyvenimo epizodų priekyje.

Recenzuojamos knygos naratyvas yra sukonstruotas pagal Basanavičiaus autobiografiją „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija“, publikuotą XX a. 3-iajame dešimtmetyje, bei papildytas patriarcho nuolat rašytomis užrašų knygutėmis (p. 10). Kartais iš knygos galima sužinoti, kad vienas ar kitas įvykis ar vertinimas buvo už-

2 Cit. iš Grigaravičius 2017, 316.

fiksuoti užrašų knygutėje, tačiau nepateko į autobiografiją (p. 343, 345). Gaila, kad autorius nebando tokių Basanavičiaus sprendimų paaiškinti. Ne monografijos pradžioje, bet „Pabaigos žodyje“ konstatuojama, kad

autobiografija kaip žanras yra be galo subjektyvus dalykas. Kurdamas savo istorinį autoportretą, autorius visuomet stengiasi išryškinti tai, kas, jo manymu, yra reikšminga istorijos požiūriu ir morališkai svarbu ateities kartoms. Basanavičius būtent taip ir suprato autobiografinio teksto paskirtį (p. 385).

Kartais knygoje pasirodo vienas ar kitas epizodas, patvirtinantis šią tezę apie sąmoningą faktų bei interpretacijų atranką. Railai susidarė „ispūdis, kad pats Basanavičius sąmoningai vengė kalbėti plačiau apie savo sielos skaudulius, idant šitie jo atsivėrimai neparodytų silpnadvasiškumo“ (p. 29). Vis dėlto kokios nors sistemingos pagrindinio šaltinio, Basanavičiaus autobiografijos, kritikos, kas tarsi būtų įprasta praktika mokslinėje monografijoje, šioje knygoje nėra, nors nuolat iš jos pateikiamos citatos kartais kuria ispūdį, tarsi skaitytum ne mokslinę analizę, bet pačią Basanavičiaus autobiografiją. Vadinasi, tas naratyvas, kurį randame knygoje apie „lietuvystės Mozę“, yra paties Basanavičiaus sukonstruotas, vidinę cenzūrą perėjęs, tiesa, šiuolaikinio tyrinėtojo papildytas variantas. Neabejotina, kad tokia prieiga turi savų pliusų. Ji autentiškai perduoda herojaus kalbėjimo būdą, vertinimus ar interpretacijas, be to, ji gana patogi knygos autoriui: pateiki citatą iš biografijos ir tarsi nebereikia aiškintis, apie ką tiksliai kalbama. Tačiau toks pasiklojimas autobiografija, mano supratimu, kuria įvairių problemų.

Pradėkime nuo pačios paprasčiausios. Nuolatinis citavimas ar autobiografijos perpasakojimas, ypač kai šaltinyje pateiktos informacijos autorius nepatiksina, gali sukelti painiavos. Štai, regis, net trijose recenzuojamos monografijos vietose kalbama apie tas pačias pareigas užimančius asmenis, bet, remiantis šaltiniu, kiekvieną kartą jie įvardijami skirtingai. Vilniaus švietimo apygardos globėjas (oficialus pareigų pavadinimas rusų kalba – попечитель Виленского учебного округа) pirmą kartą vadinamas „mokyklų kuratoriumi“ (p. 250), vėliau – „švietimo apygardos kuratoriumi“ (p. 296) ir greičiausiai tas pats pareigūnas dar įvardijamas kaip „Ryto' draugijos kuratorius“ (p. 298). Bet, žinoma, žymiai didesnė problema yra ta, kad toks vieno šaltinio, o jei įtrauksime užrašų knygeles, – glaudžiai susijusios šaltinių grupės dominavimas neretai kuria gana vienpusišką vaizdą. Kaip jau minėjau, recenzuojamos knygos autorius šią problemą aiškiai reflektuoja, bet manding vis tiek dažnai lieka tuose patriarcho suformuotose rėmuose. Šią problemą pamėginsiu panagrinėti šiek tiek detaliau.

Iš visų Basanavičiaus plačiai suprantamos politinės veiklos epizodų kiek daugiau dėmesio knygoje skiriama istoriografijoje jau daug kartų analizuotam *Aušros* (1883–1886) leidimui (p. 81–97) ir dar šiek tiek – Didžiajam Vilniaus Seimui, anuomet vadintam Lietuvių susivažiavimu, o ne suvažiavimu (p. 238–242), tačiau visi kiti epizodai, pavyzdžiui: rinkimai į Rusijos Valstybės Dūmą, pasitarimai dėl Lietuvos teritorinės autonomijos, vadinamoji Gintarinė deklaracija, 1917 m. Vilniaus konferencija, Vasario 16-osios aktas ir pan., nors ir sulaukė dėmesio, tačiau šių epizodų, kaip, beje, ir daugelio kitų siužetų, pristatymas primena įvykių *kroniką* (kaip matėme, būtent toks terminas varto-

jas Basanavičiaus autobiografijos pavadinime), bet ne analizę. Kai kurie svarbūs Basanavičiaus visuomeninės veiklos epizodai arba visai nesulaukė recenzuojamos knygos autoriaus dėmesio, arba buvo paminėti prabėgomis. Knygoje apie „lietuvystės Mozę“ galime perskaityti, kokia transporto priemone naudojosi knygos herojus, kad nuvyktų iš taško A į tašką B, kiek kainavo transporto bilietas, kuriame viešbutyje buvo apsistojęs, kokioje gatvėje gyveno, kokią žiūrėjo operą, koks jam išduoto skaitytojo bilieto numeris ir pan., bet pasigendame Basanavičiaus dalyvavimo svarbiuose politiniuose įvykiuose paminėjimo arba randame tik trumpą to dalyvavimo *kroniką*.

Prie tokių siužetų būtų galima skirti Basanavičiaus straipsnius laikraštyje *Московскія Вѣдомости* 1883 m., veiklą rinkimų į Rusijos Valstybės Dūmą metu (knygoje tik trumpai užsiminta apie Basanavičiaus vaidmenį per rinkimus į I Rusijos Dūmą Kauno gubernijoje, nors daktaras buvo aktyvus elektorinių procesų dalyvis tiek rinkimų į II Dūmą [tuomet – Vilniaus mieste], tiek ir į IV Dūmą [1912 m. Suvalkų gubernijoje] metu), Didįjį Vilniaus Seimą ar Lietuvos (Valstybės) tarybos veiklą. Pirmiausia, neabejotina, kad čia paminėti veiklos epizodai buvo svarbūs ir pačiam Basanavičiui. Jis rašė tekstą apie rinkimus į I Rusijos Dūmą Kauno gubernijoje³, 1913 m. JAV ėjusioje *Vienybėje lietuvininkų* paskelbė straipsnius apie rinkimus Suvalkų gubernijoje 1912 m.⁴, rašė ir skelbė straipsnius apie Didįjį Vilniaus Seimą (p. 339) bei Lietuvos tarybą (p. 340). Kitaip tariant, gali būti, kad autobiografiją Basanavičius įsivaizdavo ne kaip išsamų, o tik kaip dalinį savo gyvenimo paveikslą, todėl tam tikrų savo veiklų sureikšminimui pasirinko kitas platformas.

Tokią skurdoką Basanavičiaus politinės veiklos analizę, matyt, nulėmė kelios aplinkybės. Visų pirma, paties patriarcho palikti užrašai. Pavyzdžiui, 1912 m. užrašų knygutės neišliko, todėl šie metai menkai atpasakoti ir autobiografijoje, ir ja remiantis parašytoje recenzuojamoje monografijoje, nors akivaizdu, kad Basanavičius, rašydamas autobiografiją, negalėjo būti pamišęs jam skaudžiai pasibaigusių rinkimų į Rusijos Valstybės Dūmą Suvalkų gubernijoje. Bet tuo pat metu man susidarė įspūdis, kad Raila, tarsi kaip kokią atsvarą ankstesnei basanavičianai, bando sumenkinti knygos herojaus, kaip *homo politicus*, o kartu jo, kaip nacionalisto, sudedamąsias asmenybės dalis. Jos nėra visiškai išstumtos iš naratyvo, bet, bent jau mano vertinimu, trūksta ne tik kai kurių svarbių epizodų aptarimo, bet ir analizės, o veikiau pasitenkinama įvykių *kronika*. Apie Basanavičių, kaip nacionalistą, t. y. asmenį, „mąstantį tautomis“⁵, iš recenzuojamos knygos kai ką sužinome, tačiau, mano galva, tai daugiau paties Basanavičiaus pateiktoji versija, o ne mokslinė analizė.

Knygos I skyriuje, daugiausia remiantis autobiografija, yra ne kartą prisiliesta prie Basanavičiaus tautinės saviidentifikacijos susiformavimo. Šis reiškinys knygoje vadinamas „lietuvyste“, „tautinės savivokos susiformavimu“, „lietuvybe“, „lietuviškumo jausmu“ (p. 19, 32, 34, 41, 42). Pirmiausia, remiantis pačiu Basanavičiumi, konstatuojama „tėvo įtaka jo lietuvystės *įgaivinimui*, kuris pasireiškė anksti užsimezgasia meile tautos praeičiai“ (p. 19), vėliau minimas laikas Marijampolės gimnazijoje, kurioje „Basanavičiaus tautinės savivokos formavimuisi įtakos bus turėjęs Petras Kriau-

3 Basanavičius [1906]; [Basanavičius] Iks., 1906.

4 Grigaravičius 2019b, 98, 114.

5 Frazė pasiskolinta iš Girnius 2011, 370–382.

čiūnas“, bei istoriografija, skirta Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (p. 32). Anot Basanavičiaus autobiografijos, „Iš visų gimnazijos meto mokinių tik vienas tuomet Petras Kriaučiūnas iš Papeškių buvo lietuviškos kalbos tyrinėjimu užsiėmęs“ (p. 32). Būtent šioje gimnazijoje, tvirtina Raila,

susiformavo kertiniai Basanavičiaus pasaulėžiūros bruožai [...] Visų pirma tai lietuviškos, kaip istorinio moralinio imperatyvo, samprata, mitinės praeities kaip savos istorijos įsisąmoninimas ir religinio skepticizmo nuostata (p. 34).

Vėliau studijos Maskvoje, t. y. toli nuo gimtinės, „itin užaštrino lietuviškumo jausmą“ (p. 41), ir tuomet esą įvyko „galutinis Jono Basanavičiaus sąmoningo apsisprendimo aktas“ – paties patriarcho žodžiais, studijų Maskvos universitete metais jis jau buvo „nacionalistu *par excellence*“ (p. 42). Anot Railos, jau po universitete praleistų metų, studijuodamas slavų tautų istoriją ir folklorą, Basanavičius įsitikino, kad esminis tautinės tapatybės ideologijos dėmuo yra kalba. 1881 m. pabaigoje Basanavičius pradėjo rašyti lietuvių kalba (p. 70). Iki to laiko viską rašė lenkiškai. Taigi, daugiausia remdamasis gerokai vėliau parašyta Basanavičiaus autobiografija, Raila pateikia tokių nuoseklių būsimo patriarcho virtimą moderniu lietuvių nacionalistu: iš pradžių „lietuviškas“ – tai „meilė tautos praeičiai“, vėliau, jau po studijų universitete, prisideda suvokimas, kad esminis tautinės identifikacijos elementas yra ir kalba. Toks Basanavičiaus „atsivertimas“ yra tikėtinas, juoba kad gali trūkti vienalaikių šaltinių, kurie tokį retrospektyviai aprašytą, tapsmą ar virsmą galėtų patvirtinti arba paneigti. Be to, panašias trajektorijas galima matyti ir, pavyzdžiui, Vinco Kudirkos „atsivertime“⁶. Vis dėlto man atrodytų, kad tokia Basanavičiaus „atsivertimo“ istorija ar jos detalėmis galima bent jau šiek tiek suabejoti. Kaip minėta, Petras Kriaučiūnas buvo tas sektinas „lietuviškas“ adeptas jau Marijampolės gimnazijos laikais, nes tyrinėjo lietuvių kalbą, vadinasi, Basanavičiui kalba dar iki išvykimo į užsienį buvusi svarbus tautinės tapatybės ideologijos elementas. Galvoti ta linkme skatintų ir patriarcho autobiografijoje atsiradęs konstatavimas apie tapimą nacionalistu *par excellence* jau studijų Maskvoje laikais. Rašydamas autobiografiją XX a. 3-iajame dešimtmetyje Basanavičius tikrai „žinojo“, kad kalba yra vienas iš svarbiausių tautinės (savi)identifikacijos elementų, todėl sunku įsivaizduoti, kad tuomet jis galėjo įsivaizduoti nacionalistą *par excellence*, kuris kalbos nelaikytų esminiu tautinės (savi)identifikacijos požymiu.

Basanavičius, kaip nacionalistas, didesnio Railos dėmesio sulaukia tame knygos skyriuje, kuriame aptariamas *Aušros* leidimas. Čia ypač akcentuojamas kalbos, kaip esminio tautinės tapatybės ideologijos dėmens bei komunikacinio įrankio, vaidmuo (p. 86). Galima sakyti, kad recenzuojamoje knygoje rasime atsakymą į klausimus, kaip Basanavičius įsivaizdavo lietuvių tautos praeitį ir kaip jis nusakė modernios lietuviškosios tapatybės dėmenis, tačiau bent jau aš pasigedau atsakymų į kitus klausimus, apie kuriuos negalėjo negalvoti nacionalistas. Perskaitęs knygą negaliu pasakyti, kad joje buvo bandoma nusakyti lietuviškosios Lietuvos, tokios, kokią projektavo tautos patriarchas, vizija ir jos metamorfozės. Basanavičiaus publikacijos periodinėje spaudoje, dalyvavimas kone visuose svarbiausiuose XX a. politiniuose lietuvių

⁶ Merkys 2000, 85–98.

visuomenės įvykiuose XX a. pradžioje leidžia manyti, kad jis tokią viziją ar vizijas turėjo. Nors ši tema kartais prasiskina kelią į knygos puslapius, tačiau paprastai autorius pasitenkina tik Basanavičiaus tekstų atpasakojimu, o bandymų analizuoti pasigedau (pvz., p. 209). Vieni iš svarbiausių tokios vizijos klausimų susiję su tarptautinių santykių vertinimu ir jų modeliavimu žiūrint į ateitį.

Šioje monografijoje ne kartą ir ne du užsimenama apie Basanavičiaus antilenkiškumą ar kovą su „polonizacija“ (p. 25, 26, 91, 209, 242, 246, 248, 251, 253, 254, 258, 266–267, 292, 342). Lenkų „nuodėmės“ praeityje yra trumpai įvardijamos (pvz., p. 293), bet aktualūs santykiai su lenkais, ypač kova su patriarcho įsivaizduojamu lenkinimu per Katalikų bažnyčią, nesulaukia atidesnio žvilgsnio. Galbūt Raila galvoja, kad lietuvių konfliktas su lenkais skaitytojams ir taip gerai žinomas, tad užtenka tarsi įvykių *kronikoje* paminėti Basanavičiaus iniciatyvas tuo klausimu? Negaliu atmesti tokios versijos, bet man susidarė įspūdis, kad Basanavičiaus išitraukimas į lietuvių ir lenkų konfliktą tarsi sąmoningai užtušuojamas, jam suteikiamas tarsi nereikšmingas vaidmuo, nors „lietuvystės Mozei“ tai buvo viena iš nemažą jo gyvenimo dalį stipriai dominusių temų ir veiklos sričių, ypač 1905–1918 m. Antilenkiška retorika persmelkti Basanavičiaus straipsniai *Московскія Вѣдомости* puslapiuose šioje knygoje neminimi. Rinkimų į I Rusijos Valstybės Dūmą aprašyme (p. 247) nerasime Basanavičiaus vaidmens sudarant lietuvių sąjungą su žydais ir taip eliminuojant lenkų atstovus atskleidimo⁷. Kai kurios antilenkiškos veiklos aprašytos kaip daktaro veiksmų *kronika* tarsi pamirštant, kokių tikslų, pavyzdžiui, organizuojamas vizitas į Romą (p. 261) ar kodėl yra aktualus pamaldų lietuvių kalba Vilniaus vyskupijoje klausimas (p. 314). Apie Sąjungą pagrąžinimui teisių lietuviškajai kalbai Rymo-Katalikų bažnyčiose Lietuvoje tik trumpai užsimenama (p. 249), nors šios organizacijos įkūrimo ir veikloje Basanavičiaus vaidmuo buvo reikšmingas.

Basanavičiaus dėka sudaryta sąjunga tarp lietuvių ir žydų rinkimų į I Rusijos Valstybės Dūmą Kauno gubernijoje rinkimų metu tarsi skatintų kelti klausimą apie Basanavičiaus požiūrį į žydus, juo labiau, kad ši konfesinė grupė buvo pati didžiausia arba antra pagal dydį (priklausomai nuo to, kuriuo statistiniu surašymu tikėsime) Vilniuje, kuriame patriarchas praleido paskutinius kelerius savo gyvenimo dešimtmečius. Beje, yra likusių patriarcho tekstų, kuriuose jis, remdamasis daugiausia liaudies kūryba, aptaria žydų vaidmenį Lietuvoje⁸.

Negalėčiau tvirtinti, kad monografijoje atsakyta į klausimą, kaip Basanavičius žiūrėjo į Rusijos imperijos valdžią. Pastaroji buvo uždraudusi tradicinius lietuviškus rašmenis (knygoje ši diskriminacinė priemonė vadinama „lietuviškos spaudos draudimu“), neleido *Aušros* spausdinti ir platinti imperijos ribose, po Didžiojo Vilniaus Seimo, bijodamas persekiojimo, Basanavičius turėjo išvykti iš Vilniaus, taigi daktarui imperija tarsi turėjo būti vienas iš lietuvių skriaudėjų ir, matyt, tokia buvo. Viename interviu XX a. pradžioje Basanavičius įvardijo „carizmo nuvertimą“ kaip visų imperijos pavergtų tautų tikslą (p. 208). Greičiausiai būtent tokį vaizdą susidarys ir monografijos apie „lietuvystės Mozę“ skaitytojas. Vis dėlto jau minėti straipsniai *Московскія Вѣдомости*, vadinamoji Gintarinė deklaracija, ne tokie jau reti tiek Ba-

⁷ Staliūnas 2011, 47–53.

⁸ Basanavičius [be datos].

sanavičiaus, tiek jo bendraminčių vizitai pas įvairaus rango caro pareigūnus tiek vadinamajame Šiaurės vakarų krašte, tiek ir imperijos sostinėse leistų įtarti, kad Rusijos imperijos valdžia „lietuvių Mozei“ matėsi ir kaip potencialus sąjungininkas kovoje su svarbesniu priešu – lenkais. Kitaip tariant, Basanavičiaus požiūris į caro valdžią galėjęs būti įvairialypis.

Išvada galėtų būti tokia: Raila pateikia išties įdomią ir gana netikėtą Basanavičiaus biografiją, kurioje į vieną visumą mėgina susieti skirtingas veiklas – praeities tyrinėtojo, gydytojo, visuomenės veikėjo. Greta šių dimensijų visuomet išnyra ir Basanavičius – ligonis. Nežinau, ar šiandieninė žiniija galėtų svariai papildyti recenzuojamoje knygoje pateiktą patriarcho, kaip praeities tyrinėtojo, gydytojo, mylinčio vyro ar giminėmis besirūpinančio asmens, paveikslą, bet Basanavičius, kaip nacionalistas ar politikas, man regis, galėjo sulaukti atidesnio knygos autoriaus dėmesio.

Šaltiniai:

- BASANAVIČIUS, JONAS, [be datos]: Straipsnelis ir liaudies dainos apie žydus; LLTIBR: f. 2 – 362.
- BASANAVIČIUS, JONAS, [1906]: Kauno gubernijos atstovų rinkimas 1906 m. ir jo kronika; LLTIBR: f. 2 – 139.
- [BASANAVIČIUS, JONAS,] Iks., 1906: „Kauno gubernijos atstovų rinkimas 1906 m. ir jo istorija“, *Vilniaus žinios* 196, 1–2; 197, 1; 198, 1–2; 199, 1–2.

Literatūra:

- GIRNIUS, KĘSTUTIS, 2011: „Mąstymas tautomis. Konceptuali normatyvioji nacionalizmo schema“, *Naujasis židinys-Aidai* 6, 370–382.
- GRIGARAVIČIUS, ALGIRDAS, 2017: *Atsiskyrelis iš Suvalkijos. Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai 1. Žmogaus galia*, Vilnius: Versus aureus.
- GRIGARAVIČIUS, ALGIRDAS, 2019a: *Atsiskyrelis iš Suvalkijos. Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai 2. Žodis ir veiksmas*, Vilnius: Naujoji Romuva.
- GRIGARAVIČIUS, ALGIRDAS, 2019b: *Atsiskyrelis iš Suvalkijos. Jono Basanavičiaus gyvenimas ir darbai 3. Nuo pirmojo aušrininko iki Patriarcho*, Vilnius: Naujoji Romuva.
- MERKYS, VYTAUTAS, 2000: „Vincas Kudirka's Concept of Lithuania“, *Lithuanian Historical Studies* 5, 85–98.
- STALIŪNAS, DARIUS, 2011: „Collaboration of Lithuanians and Jews during the Elections to the First and the Second Dumas“, *A Pragmatic Alliance: Jewish-Lithuanian Political Cooperation at the Beginning of the 20th Century*, edited by Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Budapest, New York: CEU Press, 45–75.

DARIUS STALIŪNAS
XIX amžiaus istorijos skyrius
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius, Lietuva
el. p.: darius01108@gmail.com

Gauta 2020 m. rugpjūčio 11 d.